

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12:343.8(477)«1918»(09)(043.3)

ХАРАКТЕРИСТИКА СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД ПЕРЕБУВАННЯ ПРИ ВЛАДІ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (КВІТЕНЬ–ГРУДЕНЬ 1918 РОКУ)

Гламазда П.В., к. ю. н., доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Стаття присвячена аналізу системи покарань Української Держави доби Павла Скоропадського, встановлено її подібність до системи покарань Російської імперії, дано характеристику окремим видам покарань. Також у дослідженні проаналізовано нормативно-правові акти, що містять вичерпний перелік покарань, які могли бути застосовані до правопорушників, і зміни у кримінальному законодавстві періоду Гетьманату.

Ключові слова: Українська Держава, Гетьманат, система покарань, кримінальне законодавство, смертна кара, ув'язнення, арешт, позбавлення прав.

Статья посвящена анализу системы наказаний Украинского Государства в период пребывания при власти Павла Скоропадского, встановлено её сходство с системой наказаний Российской империи, дана характеристика отдельным видам наказаний. Также в исследовании проанализированы нормативно-правовые акты, содержащие исчерпывающий перечень наказаний, которые могли быть применены к правонарушителям, и изменения в уголовном законодательстве периода Гетманата.

Ключевые слова: Украинское Государство, Гетманат, система наказаний, уголовное законодательство, смертная казнь, заключение, арест, лишение прав.

Glamazda P.V. DESCRIPTION OF PUNISHMENT IN UKRAINIAN STATE DURING POWER BY SKOROPADSKYI PAVLO (APRIL–DECEMBER 1918)

The article analyzes the system of punishment in Ukrainian state under power of Pavlo Skoropadskyi, set its similarity to the penal system of the Russian Empire, given the characteristics of individual types of sentences. Also report analyzes regulations that contain an exhaustive list of penalties that can be applied to offenders and changes in criminal law Hetmanate period.

Key words: Ukrainian State, Hetmanate, system of penalties, criminal law, death penalty, imprisonment, arrest, deprivation of rights.

Постановка проблеми. Політична й соціально-економічна криза в Україні, рівень безробіття, невіршені завдання культурно-виховного характеру значно впливають на рівень злочинності в нашій країні. Політика держави у боротьбі зі злочинністю передбачає комплекс заходів, серед яких важливу роль відіграють заходи правового характеру, з-поміж яких одне із провідних місць посідає покарання, оскільки саме воно є необхідним засобом охорони всього суспільства від протиправних посягань.

У цьому контексті актуальним є дослідження системи покарань Української Держави періоду перебування при владі Павла Скоропадського, оскільки вирішення актуальних проблем, пов'язаних із реформуванням і вдосконаленням правової системи сучасної України, великою мірою залежить і від дослідження й засвоєння історичного досвіду, аналізу тих процесів, які мали місце в Україні раніше.

Ступінь розробленості проблеми. Частково дослідження системи покарань, як основних, так і додаткових, Української Держави

періоду перебування при владі Павла Скоропадського проведено в працях таких вітчизняних істориків і правознавців, як О.П. Неалов, В.В. Россіхін, О.Н. Ярмиш, Е.М. Кісілюк, О.В. Тимошук, М.М. Яцишин та інших.

Мета статті – проаналізувати систему покарань Української Держави в період перебування при владі Павла Скоропадського, дати характеристику окремим видам покарань.

Виклад основного матеріалу. Основним джерелом кримінального права, як відомо, є кримінальний закон. У той час під кримінальним законом розуміли нормативно-правовий акт, який відповідав трьом умовам: 1) повинен видаватися органом вищої влади держави або уповноваженими до цього підпорядкованими органами; 2) мав бути належним порядком оголошений; 3) повинен передбачати яке-небудь загальне правило чи виняток із загального правила відносно кримінальних злочинів або покарань або ж заборону чи навіть припис якої-небудь певної дії під загрозою покарання за невиконання цієї заборони або наказу як за кримінальний злочин [1, с. 87].

Велика кількість кримінальних законів була зосереджена в трьох законодавчих збірниках Російської імперії, які діяли на території України в період правління Павла Скоропадського:

- Уложення про покарання кримінальні та виправні, видання 1885 р. [2, с. 2];
- Статут про покарання, які накладалися мирними суддями, видання 1885 р. [3, с. 204];
- Кримінальне уложення, видання 1903 р. [4, с. 236].

У період Гетьманату законодавчі акти Російської імперії застосовувалися на території України тільки у випадку, якщо вони не суперечили правовим принципам, проголошеним Українською Державою, а також не були змінені або ж скасовані цією владою. Вищезазначені нормативно-правові акти в повному обсязі діяли на території України з урахуванням цих умов, і тому варто дати коротку характеристику цих кримінальних кодексів.

Кримінальні покарання досліджуваного періоду й надалі залишалися одними з тих засобів, за допомогою яких Українська Держава застосовувала примус до осіб, котрі скоїли суспільно небезпечні діяння. При цьому законодавець визначав примус як елемент необхідний, але не найголовніший. Основним і вирішальним компонентом при новому ладі, особливо в перші місяці, стало переконання, виховання та перевиховання громадян у дусі найсуворішого дотримання нової «суспільної дисципліни» [5, с. 71].

Уложенням про покарання кримінальні і виправні 1885 р. було запроваджено низку принципів кримінального права. Злочином визнавалось діяння, прямо вказане в законі. Проголошувався принцип вини й форми умислу та необережності. Закріплювалися елементи складу злочину – об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, а також умови застосування покарань. Попри те, зберігалось багато норм архаїчного права – на першому місці в Уложенні були поміщені злочини проти релігії; до відповідальності притягались діти, віком із 7 років, та інші.

Нечітке трактування об'єкта злочину позначилось на структурі Уложення 1885 р. – воно містило положення, між якими не було принципової відмінності: убивство в бійці, убивство родичів, батьковбивство тощо. Було докладно закріплено всі види посягань на особу, власність, посадові злочини, злочини проти порядку управління тощо. Найбільш небезпечними вважались політичні злочини – бунт, державна зрада тощо.

Метою покарання було виключення шляхом кримінальної репресії небажаних для держави вчинків. Покарання ділилися на основні – страта, каторга, ув'язнення тощо, і додаткові – позбавлення титулів, звань, поліцейний нагляд тощо. До того ж застосовувались різні види позбавлення волі та спеціальні покарання за посадові злочини [2, с. 2–204].

Це Уложення мало значні недоліки: перший недолік – застарілість змісту, тобто глибока невідповідність змісту тогочасним потребам і умовам життя; другий недолік – наявність суперечності між принципами, узятими за основу, різних розділів уложення; третій – відсутність визначення точного масштабу під час розподі-

лу покарання за злочини та правопорушення; четвертий – казуїстичність визначення злочинів і правопорушень або відсутність таких визначень, у яких законний склад передбачуваного злочину вимальовувався б правильно й повно шляхом опису загальних ознак цього кримінального злочину; п'ятий – неповнота змісту; шостий – багатослівність; сьомий – неясність висловлювань [3, с. 204–234].

Статут про покарання, які накладалися мирними суддями, ділився на 13 глав. Перша глава становила загальну частину й була присвячена викладенню загальних правил про правопорушення та покарання, які входили до відання мирових суддів. Інші глави являли собою особливу частину й викладали окремі правопорушення та покарання за них. Статут про покарання, зі свого боку, намагався у своїй галузі боротьби з правопорушеннями задовольнити потреби народу до волі й поваги до особи, тому багато в чому розкодився з Уложенням про покарання кримінальні та виправні, яке було розроблене ще за кріпосного ладу.

Усі зазначені недоліки й невідповідності вказаних кримінальних уложень звернули на себе увагу дослідників ще на початку ХХ ст. Спочатку побутувала думка про повну переробку Уложення про покарання, згодом виникла ідея про необхідність заміни Уложення про покарання і Статуту про покарання одним систематизованим кримінальним уложенням. Так, 22 березня 1903 р. з'явилось Кримінальне уложення. Воно ділилося на 37 глав і включало 687 статей. Перша глава присвячувалася загальній частині, інші – особливій частині. Порівнявши Кримінальне уложення з двома іншими кримінальними кодексами, можна побачити, що воно має важливі переваги відносно повноти, ясності, короткого викладу й наукової правильності правових норм. На думку сучасного українського науковця Е.М. Кісілюка, якщо порівняти положення Кримінального уложення з потребами та умовами тогочасного життя, то висновок невтішний: створене бюрократичним шляхом; застарілі охоронні тенденції поліцейської держави наскрізь пронизують багато норм цього Уложення; відсутні прогресивні нові інститути кримінального права тощо. У зв'язку з початком у Російській імперії революційних заворушень, унаслідок чого неможливо було провести повноцінну кримінально-правову й судову реформи, це Кримінальне уложення не вступило в дію в повному обсязі. Набрали чинності тільки статті про релігійні, державні та деякі інші, пов'язані з ними, злочинні діяння з правовими нормами загальної частини Кримінального уложення щодо цих діянь [6, с. 13–14].

На жаль, на законодавчому рівні в період Гетьманату прийняті Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси не вдалося. Хоча важливим елементом кримінальної системи були закони, видані безпосередньо Радою Міністрів Української Держави. Ці закони були спрямовані на вирішення гострих проблем, пов'язаних із застосуванням норм кримінального права та врегулюванням тих відносин, які починали становити суспільну

небезпеку для існування держави й охорони законних прав та інтересів громадян, тобто були спеціально присвячені питанням кримінального права. Головним сенсом їхньої появи стало наділення відомчої та місцевої влад додатковими повноваженнями в застосуванні примусових дій і розширення переліку неправомірних учинків, що підпадали під кримінальну відповідальність. У них чітко проглядається загальна антианархічна спрямованість гетьманського законодавства. Так, було надано право видання обов'язкових постанов міністрам і галузевим комісіям окремих відомств за законами: «Про права на врожай 1918 р. на території Української Держави» від 28 травня, «Про засоби боротьби з розрухою сільського господарства» від 08 липня, «Про передачу хліба врожаю 1918 р. в розпорядження держави» від 15 липня – щодо продовольства; «Про утримання мита з привезених з-за кордону гральних карт і покарання за порушення цього закону» від 16 липня – щодо фінансів; «Про відновлення на Україні царського закону від 2 грудня 1905 р. про суворі покарання за участь у страйках» від 19 липня, «Про карну відповідальність за підвищення граничних цін та за спекуляцію» від 24 липня (доповнений 17 вересня), «Про деякі тимчасові заходи до охорони державного порядку та громадського спокою» від 26 липня (доповнений 10 жовтня) – щодо внутрішніх справ; «Про засоби охорони залізниць» від 24 жовтня – щодо шляхів. Право видачі постанов, обов'язкових до виконання всіма мешканцями відповідної територіальної одиниці, отримала місцева адміністрація. Головними фігурами, котрі уособлювали непохитність влади на місцях в Українській Державі, були тотожні російським губернаторам, повітовим ісправникам, градоначальникам губернські та повітові старости, міські отамани [7, с. 111–118].

Водночас варто зазначити, що посилення карного тиску гетьманських законодавчих актів не викликало їх свавільного застосування й надання окремих владних установам надзвичайних позасудових повноважень. За цим пильно стежили особи прокурорського нагляду.

Як було вказано нами вище, у 1903 р. був затверджений і виданий новий збірник кримінальних законів під назвою «Кримінальне уложення». Застосовуючи на практиці зазначені глави і статті Кримінального уложення 1903 р., судові установи Української Держави зобов'язані були керуватися і главою першою «Про злочинні діяння і покарання взагалі» щодо злочинів, передбачених главами і статтями, які набули законної сили.

Так, наприклад, у ст. 1 було визначено поняття злочину: «Злочинним визнавалося діяння, заборонене на момент його вчинення законом під страхом покарання», тобто був сформульований найважливіший принцип кримінального права: немає покарання без злочину, передбаченого законом [4, с. 236].

Отже, Уложення 1903 р. давало так зване формальне визначення злочину. Під час аналізу поняття злочину привертає на себе увагу винятково важлива з погляду захисту прав особи вказівка, що закон, порушення якого ставилося за вину обвинуваченому, має на-

бути чинності до вчинення діяння або під час його вчинення. Також потрібно зазначити, що Кримінальним уложенням відкидався принцип аналогії права.

Виходячи з тяжкості покарань, злочинні діяння було поділено на три групи: тяжкі (за ці злочини призначалася смертна кара, каторга й заслання на поселення); інші злочини (каралися ув'язненням у виправному домі, фортеці або тюрмі); провини та проступки (каралися арештом або грошовим стягненням). Тобто, Уложення кваліфікувало злочинні діяння не за об'єктом посягання, а за суворістю покарання [8, с. 429–430].

Кримінальне уложення 1903 р. чітко визначало форми вини – умисел і необережність. При цьому умисел міг бути як прямим, так і непрямим. Так, ст. 48 Уложення проголошувала: «Злочинне діяння вважається умисним не тільки тоді, коли винний бажав його вчинення, але також коли він свідомо допускав настання наслідків, що зумовлювали злочинність цього діяння». Злочинне діяння вважалося необережним не тільки тоді, коли винний не передбачав, хоча міг і повинен був передбачати настання злочинних наслідків, а й коли передбачав, проте легковажно розраховував такі наслідки відвернути [4, с. 243].

Кримінальне уложення також чітко визначало таке: а) стадії вчинення злочину; б) види співучасті; в) обставини, що усувають настання кримінальної відповідальності, наприклад малолітство (вік настання кримінальної відповідальності встановлювався з 10 років), хворобливий розлад душевної діяльності або непритомний стан, випадок, необхідна оборона, нездоланна сила; г) обставини, що посилюють відповідальність, зокрема рецидив, учинення двох або більше злочинних діянь.

Законодавство Української Держави доби гетьмана П. Скоропадського надавало можливість визначення складу злочину не законодавцем, а адміністративною особою або військовим командуванням, також не існувало чіткого розмежування кримінальної й адміністративної відповідальності.

Загальна частина Кримінального уложення 1903 р. містила велику групу статей, присвячених покаранням. Так, за тяжкі злочини призначалися покарання, а саме:

1) смертна кара, яка вчинялася через неопублічне повішення;

2) каторга без строку або на строк від чотирьох до п'ятнадцяти років. За цього виду покарання особи утримувалися в каторжних тюрмах у загальному ув'язненні й обов'язково залучалися до важких примусових робіт як у приміщеннях цих тюрем, так і поза ними. Після закінчення каторги злочинці підлягали переведенню на поселення у спеціально визначені для цього місцевості, заслання на поселення призначалося безстроково. Хоча особи, переведені на поселення з каторги та заслані на поселення, після завершення десяти років та в разі їхньої схвальної поведінки могли бути звільнені від цього виду покарання [4, с. 237];

3) покарання у вигляді ув'язнення до виправного будинку застосовувалося на строк від одного року й шести місяців до шести

років. Від трьох до шести місяців засуджені повинні були утримуватися в одиночних камерах, згодом після цього їх переводили на загальне ув'язнення. Усі арештанти підлягали обов'язковому залученню до виконання робіт. Засуджені жінки-арештантки виконували роботи в межах виправного будинку, а чоловіки – поза ним.

За злочини середньої тяжкості та проступки Кримінальне уложення передбачало такі види позбавлення волі:

1) ув'язнення у фортеці на строк від двох тижнів до шести років;

2) ув'язнення в тюрмі на строк від двох тижнів до одного року. Засуджені до цього виду позбавлення волі мали утримуватися в одиночних камерах, у разі відсутності або нестачі таких приміщень вони утримувалися на загальних підставах з іншими арештантами. У такому випадку чотири дні загального ув'язнення прирівнювалися до трьох днів тримання в одиночній камері. Усі арештанти підлягали обов'язковому залученню до виконання примусових робіт. Також особи, які відбували цей вид покарання, могли бути умовно звільнені від ув'язнення у випадку відбуття 3/4 частин строку, але не менше ніж шість місяців, установленого вироком суду, не враховуючи строку перебування під вартою;

3) арешт, що призначався на строк від одного до шести місяців. Особи, засуджені до арешту на строк більше ніж 7 днів, були зобов'язані обирати собі будь-яке заняття з переліку, яке допускалося в арештному будинку, а особи, засуджені на строк менше ніж 7 днів, за рішенням суду могли відбувати цей вид покарання за місцем свого проживання.

Кримінальне уложення 1903 р. передбачало як один із видів покарання грошову пеню. Відповідно до ст. 24, грошова пеня визначалася рублями, полтинами, за винятком випадків, у яких законом було визначено особливий порядок її нарахування. Судом могла бути надана відстрочка або розстрочка виплати грошової пені на строк не більше ніж один рік, з дня набуття вироком законної сили [4, с. 237–238].

В Уложенні було передбачено, що засудження особи до смертної кари, каторги або заслання на поселення поєднувалося з позбавленням прав стану. Для дворян це означало втрату дворянського звання й усіх переваг і привілеїв, з ним пов'язаних, що, у свою чергу, тягло за собою втрату почесних титулів, чинів, орденів, почесних звань і пенсій, усунення від посад державних, церковних, станових, земських, міських тощо [8, с. 432].

Як відомо, Українська Держава гетьмана Скоропадського ґрунтувалася на поєднанні монархічних, республіканських і диктаторських засад. І, коли з'явилася багато кримінальних справ по обвинуваченню різних осіб у заочній образі особи ясновельможного пана гетьмана, законодавці взяли за розроблення закону, який не залишив би подібні злочини безкарними й захистив гетьмана від цих образ. Спочатку для цього хотіли пристосувати ст. 103 Кримінального уложення, яка встановлювала покарання за безпосередню чи заочну образу імператорської сім'ї, але з'ясу-

вали, що з прямого змісту цієї статті випливало, що їй підлягають випадки безпосередньої або заочної образи лише осіб російського імператора, імператриці та спадкоємця престолу [9, арк. 1–3]. Тому було прийнято рішення про розроблення законопроекту «Про покарання за образу особи Гетьмана». Такий законопроект був розроблений і внесений на розгляд Ради Міністрів для негайного його обговорення та прийняття 27 листопада 1918 р. [10, арк. 1]. Він передбачав кримінальне покарання за такі дії:

а) посягання на життя, здоров'я й свободи особи гетьмана всієї України, а також на позбавлення його верховної влади або обмеження її прав. За посягання визнавались як виконання самого вчинку, так і замах на такий учинок;

б) участь у спілці, а також заклик скласти таку спілку для посягання на життя, здоров'я й свободи особи гетьмана та на позбавлення його верховної влади або обмеження її прав;

в) образа особи гетьмана або погроза його особі, учинена безпосередньо; образа й погроза особі гетьмана або глум над його образом, які заподіяні хоч і заочно, але з метою викликати зневагу до його особи; розповсюдження чи прилюдне виставлення з тією самою метою творів чи малюнків, образливих для гідності гетьмана; ті самі дії, учинені при свідках або прилюдно, але без мети викликати зневагу до особи гетьмана; ті самі дії, учинені через нерозумність, темноту або п'яним. За кожну з перерахованих дій передбачалося окреме покарання;

г) виготовлення творів чи малюнків, що містять у собі образу або погрозу особі гетьмана, збільшення, переховування чи перевезення із-за кордону таких творів чи малюнків, знаючи їх зміст, з метою розповсюдження або виставлення цих творів чи малюнків, коли розповсюдження або прилюдне виставлення їх не відбулося.

Під час призначення покарання суди мали керуватися розділом першим Уложення про покарання кримінальні та виправні, а справи повинні були розглядатися при зачинених дверях [11, арк. 98].

Радою Міністрів Української Держави 15 червня 1918 р. було затверджено комісію для усунення непорозумінь, які виникли через позасудові арешти, учинені на території України останнім часом. Комісією був розроблений законопроект, направлений на дотримання державної безпеки та правопорядку, який був прийнятий 24 вересня 1918 р. Це постанова «Про міри проти осіб, які загрожують державній безпеці Української Держави та її правопорядку» [12]. Відповідно до змісту цієї постанови, у разі необхідності особи, заарештовані за підозрою в учиненні дій, які загрожують безпеці й правопорядку держави, мали бути примусово вислані на строк до двох років із постійного або останнього місця перебування в спеціально призначені Радою Міністрів місцевості або за межі Української Держави. Усі подання про висилання мали розглядатися в окремій Раді при Міністерстві внутрішніх справ, а постанови про висилання затверджувалися міністром внутрішніх справ.

Великого розмаху в період перебування при владі Павла Скоропадського набули страйки й саботажі, які охоплювали все більше різних підприємств. Такі явища приводили до повного розладу всього економічного життя держави, а це, у свою чергу, підривало самі основи держави. Час вимагав видання розпорядження уряду, яке передбачало б, що всякі призови до страйків і злісна агітація на цій основі переслідуються в кримінальному порядку й підлягають суворій відповідальності. Це надало б можливість не тільки зміцнити економічне життя країни, а й підняти виробничу дисципліну робітничих мас. Тому таке розпорядження було видане 19 липня 1918 р. Це була постанова «Про відновлення на Україні сили закону Російської держави від 2 грудня 1905 року про покарання за участь у деяких страйках», яка установлювала правила щодо покарання за участь у страйках на підприємствах, що мають громадське або державне значення, а також у державних установах і забезпечення долі тих службовців, які не брали участі у страйках і через те зазнали насильства [13, арк. 1].

Найтяжчі злочини, передбачені главами Кримінального Уложення 1903 р., каралися найсуворішими покараннями: смертною карою, строковою каторгою або каторгою без строку [4, с. 250–256]. Так, наприклад, під час розроблення законодавчих актів Гетьманом було передбачено покарання за навмисні дії щодо підризу обороноздатності країни. Проект відповідного закону містить покарання безстроковою каторгою за вбивство командирів військових з'єднань і частин, пошкодження захисних засобів укріплення оборонного пункту або військового корабля. За виведення з ладу військових об'єктів, озброєння, засобів зв'язку, шляхів сполучення – покарання стратою [11, арк. 98].

Висновки. Отже, перейнявши від російського імперського законодавства виключно частину нормативно-правових актів, що стосувалися власне самого покарання й системи виконання покарань, уряд Української Держави за вісім місяців свого існування не тільки скасував більшу частину законів Центральної Ради в галузі судової системи та виконання покарань, а й відновив діяльність дореволюційних судових і кримінально-виконавчих органів, зосередивши важелі їх управління виключно в руках гетьмана та Ради Міністрів. Ставала жорстокішою судова відповідальність, відбувався процес відходу від поширення демократичних принципів і гуманізації системи виконання покарань, які намагалася запровадити українська влада періоду Української Народної Республіки. Частково це було пов'язано, з одного боку, із прагненням керівників Української Держави до «утвердження стабільності і подолання деструкції ... революційних перетворень попередньої доби» [14, с. 133], а з іншого боку, така політика диктувалася складною внутрішньополітичною й економічною ситуацією в країні та не визначеним до кінця курсом на зовнішні зносини.

Отже, ми можемо стверджувати, що протягом існування Української Держави відбувалося творення нових положень і норм кримінального права, удосконалення його понять та інститутів відповідно до вимог тогочасного життя, зокрема було вдосконалено кримінальне законодавство в галузі державних злочинів, змінено й доповнено кримінально-правові норми кримінальних кодексів Російської імперії, які продовжували діяти на українських землях, також було посилено кримінальну відповідальність за службові злочини. Система покарань Української Держави була подібною до системи покарань Російської імперії, визначалася Кримінальним уложенням від 1903 р. та змінами кримінального законодавства в період Гетьманату.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Пусторослев П.П. Русское уголовное право. Общая часть / П.П. Пусторослев. – Вып. 1. – М. : [б. и.], 1908. – 546 с.
2. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных // Свод законов Российской империи. – Т. 15. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/2.html>.
3. Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями // Свод законов Российской империи. – Т. 15. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/204.html>.
4. Уголовное уложение // Свод законов Российской империи. – Т. 15. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://civil.consultant.ru/reprint/books/229/236.html>.
5. Чуваков О.А. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.А. Чуваков ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 195 с.
6. Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Е.М. Кісілюк ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 208 с.
7. Конституційні акти України. 1917–1920. Невідомі Конституції України. – К. : Наук. думка, 1992. – 187 с.
8. Історія держави і права України : [підручник] : у 2 т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – Т. 1. – 2003. – 656 с.
9. ЦДАВО України. – Ф. 2207. Міністерство юстиції Української Держави, м. Київ. 15 липня – 14 грудня 1918 р. Міністерство судових справ Української Держави. 3 травня 1918. – оп. 1. – Спр. 1609. Листування зі штабом гетьмана по питанню про прикладання ст. 103 «Уголовного уложенія» до випадків образи Особи гетьмана Всієї України. 27 серпня 1918 р.
10. ЦДАВО України. – Ф. 2207. Міністерство юстиції Української Держави, м. Київ. 15 липня – 14 грудня 1918 р. Міністерство судових справ Української Держави. 3 травня 1918. – оп. 1. – Спр. 1622. Законопроект Міністерства юстиції про захист життя, недоторканності і честі особи Гетьмана. 20–27 листопада 1918 р.
11. ЦДАВО України. – Ф. 1074. Міністерство військових справ Української Держави, м. Київ. – оп. 1. – Спр. 24. Матеріали про заснування військового департаменту при Генеральному Суді. Серпень – жовтень 1918 р.
12. Собрание законов и постановлений Украинской Державы. 1918. – Вып. 4. – Арт. 41.
13. ЦДАВО України. – Ф. 1064. Рада Міністрів Української Держави м. Київ. 1918. – оп. 1 – Спр. 57. Постанова Ради Міністрів Української Держави про відновлення закону Російської держави від 2 грудня 1905 року про покарання за участь в деяких страйках. 19 січня 1918 р.
14. Кудлай О.Б. Законотворча діяльність українських урядів доби Гетьманату Павла Скоропадського в галузі судочинства та реформування судової системи (за матеріалами часопису «Державний Вісник») / О.Б. Кудлай // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – К., 2008. – № 3. – С. 123–133.